

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԳՐԱՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ ՌՈՒԲԵՆԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

**ԿԱԹՍԱՄԹԵՐԱՅԻՆ ԵՆԹԱՐԱՄԱԼԻՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (ԼՈՌՈՒ ՄԱՐԶԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Ը.00.02 - «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2015

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանում:

Գիտական դեկան՝

ՄԱԿԱՐՅՈՒՄ
ԱՐԵՎԵՆԻ ԱՇԽԵ
ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

ՄԱԿԱՐՅՈՒՄ
ՀՐԱՎՅԱ ՍԵՐԳԵՅԻ
ԾՊԼԵՑՅԱՆ

ՄԱԿԱՐՅՈՒՄ
ԻԼՈՒԱ ԶԱՎԵՆԻ
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՅԱՆ

Առաջատար կազմակերպություն՝

ՀՀ ԳԱԱ Մ. ՔՈԹԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒ

Ատենախոսության հրապարակային պաշտպանությունը կայանալու է 2015 թվականի դեկտեմբերի 28-ին, ժամը 14⁰⁰-ին՝ Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՆ-ի Տնտեսագիտության թիվ 002 Մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0009, Երևան, Տերյան փող., 74:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի գիտական գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2015 թվականի նոյեմբերի 27-ին:

002 Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար, դոցենտ

Վ. Ս. Ալեքսանյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Կաթնամթերքի շուկան ՀՀ ամբողջական շուկայի կարևոր բաղկացուցիչ մասն է և ներկայացված է բազմակողմ տնտեսական հարաբերությունների ամբողջության համատեքստում: Այստեղ ընդգրկված են կարի արտադրություն-վերամշակում-կարնամթերքի արտադրություն-սպառում շղթայի բոլոր օղակների տարաբներ շահերը: Այն ներառում է բիզնեսի նպատակահարմարությունը, տարբեր տեսակի գները, ռեսուրսօգտագործման արդյունավետությունը, հավելյալ արդյունքի վերաբաշխման գործընթացներն ու ապառողների բավարարվածությունը, արտադրության զարգացման համար մակոռմիջավայրի նպաստավորությունը, ճյուղի տնտեսական դերակատարումը, տնտեսավարման նոր պայմաններում կաթնամթերային ենթահամալիրի շղթայի բոլոր օղակների շահերի ներդաշնակությունը, կաթնամթերքի անվտանգությունը և այլն:

Հետազոտությունները վկայում են, որ անասնաբուժության ճյուղում առկա են որոշակի դրական տեղաշարժեր. ավելացել են կաթնատու կենդանիների գլխաքանակը, կաթի և կաթնամթերքների արտադրությունը, բարելավվել են ապրանքատեսականու կազմն ու կառուցվածքը, փաթեթավորումը, կաթ արտադրողների ու վերամշակողների արտադրաառևտրային փոխհարաբերությունները: Զեռքբերումներն առավել ակնառու են ագրովերամշակման տեխնոլոգիական լուծումների, փաթեթավորման, ապրանքը սպառողին ներկայացնելու, նոր շուկաներ ներթափանցելու, տեղական ապրանքի ուժեղ կողմերը գնահատելու, կաթնամթերքի անվտանգության բարձրացման, պայմանագրային հարաբերությունների արմատավորման գործընթացներում և այլն: Տարեց տարի ավելանում են կաթնամթերքի արտահանումը և պահանջարկը:

ՂմՎարություններ կան շուրջ 174 հազ. փոքրածավալ ու տարանջատված կաթ արտադրողների կառավարման, լոգիստիկ ծառայությունների, արտադրողների և վերամշակողների շահերի ներդաշնակեցման, տեխնիկական գինվածության ու հիգիենայի մակարդակների ապահովման հնարավորությունների հետ կապված:

Կաթ արտադրողների և վերամշակողների տեխնիկական գինվածության անհամապատասխանությունը, մանրածախ և մեծածախ գների համարժեք հարաբերակցությունը, առանձին համայնքներում արոտների ծանրաբեռնման 2-3 անգամ տարբերությունը, տնտեսական գործոններով պայմանավորված համայնքների՝ տարբեր բերրիությամբ բնական և ցանովի կերիանդակների ֆիզիկական տարածքների համադրման, տոհմային գործի ոչ բարվոք վիճակը խոչընդոտում են կաթնամթերային ենթահամալիրի զարգացմանն ու կառավարման բոլոր մակարդակներում ենթահամալիրի

վերաբերյալ իրատեսական որոշումների կայացմանը: Վերջիններս էլ իրենց կարևորությամբ պայմանավորել են թեմայի ուսումնասիրության անհրաժեշտությունն ու արդիականությունը:

Հետազոտության նպատակն ու խնդիրները: Հետազոտության նպատակը կարևորագույն ենթահամալիրում ձևավորված առաջնահերթ կարգավորման ենթակա խնդիրների բացահայտումն է ու դրանց լուծումների առաջադրումը, որոնցից կարևորվում են հետևյալները.

- ուսումնասիրել կաթնամթերային ենթահամալիրի շուկայի համաշխարհային և տարածքային ընդհանրություններն ու առածնահատկությունները, ենթահամալիրի տարրեր հետազոտությունների արդյունքում ձևավորված տեսակետները,

- գնահատել ՀՀ տնտեսությունում կաթնամթերային ենթահամալիրի տեղը,

- ուսումնասիրել կաթնամթերային համալիրի ներկա վիճակը, գնահատել ՀՀ Լոռու մարզի տեղը հանրապետության կաթնամթերային համալիրում,

- առաջադրել կաթնամթերային ենթահամալիրի շղթայի բոլոր օղակների ներդաշնակեցման մոտեցումներ,

- բացահայտել կաթնամթերային ենթահամալիրի զարգացման և տնտեսական արդյունավետության բարձրացնան հիմնական ուղիները:

Հետազոտության օբյեկտն ու առարկան: Հետազոտության օբյեկտը Լոռու մարզի կաթնամթերային ենթահամալիրի շղթան է՝ իր բոլոր օղակներով, գյուղացիական տնտեսությունները, գյուղատնտեսությունում այլ տնտեսվարողներ, լոգիստիկ և մարքեթինգային ծառայությունները, կաթ վերամշակող կազմակերպությունները, սպառողները, մատակարարները, տարափաթեթավորման օղակները և այլն: Հետազոտության առարկան կաթի արտադրություն - սպառում շղթայի, կառավարման բոլոր մակարդակների սույն հիմնախնդրին առնչվող հարաբերությունների ամբողջությունն է:

Ատենախոսության տեսական, տեղեկատվական և մեթոդաբանական հիմքերը: Հետազոտության համար տեսական և գիտամեթոդական հիմք են հանդիսացել ՍԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսական կազմակերպության (FAO), գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամի (IFAD), ՍԱԿ-ի զարգացման ծրագրերի (UNDP), ՀՀ ԱՎԾ-ի կաթնամթերային ենթահամալիրի իրավիճակային գնահատումների վերաբերյալ իրատարակումները, բնակչության կենսամակարդակի և սոցիալական ոլորտին առնչվող սոցիալ-տնտեսական գնահատումների մեթոդաբանությունն ու ցուցանիշները, նվազագույն սպառողական և պարենային զամբյուղի հաշվարկման մեթոդաբանության, կազմի, կառուցվածքի, մակարդակի և դինամիկայի տվյալները:

Հիմնախնդրի գիտատեղեկատվական ուղեցույց են հանդիսացել սույն հիմնախնդրին առնչվող դասականների, իայ և արտասահմանցի հետազոտողների գիտական աշխատությունները, Լոռու մարզային վիճակագրական ծառայության և ԳԱՄԿ-ի ուսումնասիրությունների տվյալները, Լոռու մարզի Կուրթան գյուղի ապրանքային կաթ արտադրող 100 գյուղացիական տնտեսությունների անձնական հարցման տվյալները և այլն:

Հետազոտության հիմնական գիտական արդյունքներն ու նորույթը: Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն ունեն տեսական, մեթոդաբանական և կիրառական ուղղվածություն, որոնց գիտական նորույթը կայանում է հետևյալում.

- մշակվել է արոտների ֆիզիկական տարածքները չափակցելի տարածքների վերահաշվարկման նոր մեթոդաբանություն,

- գնահատվել են կաթի արտադրության ավելացման նպատակով Լոռու մարզի բնառեսուրսային ներուժի օգտագործման հնարավորությունները և մշակվել են արոտների օգտագործման տնտեսական մեխանիզմներ,

- մշակվել են կաթնամթերային ենթահամալիրի շղթայի բոլոր օղակներում գնագոյացման մեխանիզմներ և միասնական մեթոդաբանություն:

Ատենախոսության արդյունքների գիտագործնական նշանակությունը: Կարբնապրանքային ենթահամալիրի շուկայի գնահատման համար Լոռու մարզի օրինակով կատարված հետազոտությունների արդյունքները հաստատում են, որ ՀՀ-ում առկա են բավարար ռեսուրսներ 2015-2025 թթ. նախատեսվող բնագիծը նվազելու համար, որոնք դեռ պետք է մանրակրկիտ ուսումնասիրվեն և գնահատվեն:

Հետազոտության տարաբնույթ արդյունքների ընդհանրացումներն օգտակար կլինեն հիմնախնդրով զբաղվող պետական և շահառու այլ կազմակերպությունների, հարկային մարմինների ու գյուղացիական տնտեսությունների համար:

Ատենախոսության ծավալը և կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է առաջարանից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից: Ատենախոսության ծավալը կազմում է 141 էջ՝ ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը: Աշխատանքն ընդգրկում է 35 աղյուսակ:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները քննարկվել են Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարանի Ապրանքագիտության և մարքեթինգի, Ագրոբիզնեսի կառավարման, Ագրարային քաղաքականության և խորհրդատվության, Ագրոբիզնեսի կազմակերպման և ԱԱՀ էկոնոմիկայի ամբիոնների համատեղ նիստում:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքները հրապարակվել են հեղինակի չորս գիտական հոդվածներում:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԴԻՄԱԿԱՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առաջարանում հիմնավորվել է հետազոտության թեմայի արդիականությունը, տրվել նպատակն ու խնդիրները, ներկայացվել են ուսումնասիրության օբյեկտն ու առարկան, գիտամեթոդաբանական հիմքերը, գիտական նորույթը և ստացված արդյունքների գիտաարտադրական նշանակությունը:

Ատենախոսության առաջին՝ «Կաթնամթերային ենթահամալիրի համաշխարհային շուկայի առանձնահատկությունները և զարգացման միտումները» գլխում կաթնամթերային շուկայի համաշխարհային ընդհանրությունների և տարածքային առանձնահատկությունների համատեքստում ներկայացվել են կաթի արտադրության 1960-2012թթ. զարգացումները: Կաթի արտադրությունը 81%-ով կամ 348 մլն տոննայով աճի, 100 հա կերիանդակների հաշվով՝ 88-ից 156 ց դրական տեղաշարժերի պայմաններում բնակչության մեկ շնչի հաշվով 131 կգ-ից նվազեց 105 կգ-ի: 164 երկրների ներկայացրած տվյալների հետազոտության խմբավորման արդյունքում պարզվել է, որ բնակչության 62%-ով 85 երկրներ (4,3 մլրդ. մարդ) մեկ շնչի հաշվով տարեկան սպառում են 25 կգ կաթնամթերք (վերածած կաթի), մինչդեռ 130 կգ-ից բարձր սպառում են ապահովում միայն 0,6 մլրդ.-ը կամ 8,7%-ը¹: 2000-2010թթ. կաթի սպառումը կրճատվել է աշխարհի գրեթե բոլոր տարածաշրջաններում՝ մեկ շնչի հաշվով կազմելով 46 - 60 կգ (Աֆրիկա, Ասիա):

Սույն գլխում ներկայացված է համաշխարհային կաթնատնտեսության զարգացումներին ՀՀ ինտեգրման ձեռքբերումներն (կենդանիների պահպանագործության, բնական կերիանդակների պահպանության, տեխնոլոգիական և բրենդային լուծումների, լոգիստիկայի, որակի ստանդարտների) ու խոչընդոտները: Այս զարգացումների ընդհանուր ֆոնի վրա ներկայացված են ՀՀ կաթնամթերքի շուկայի վիճակն ու զարգացման միտումները (աղյուսակ 1): Համադրման համար վերցված 1988-2014 թթ. ցուցանիշները՝ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացումների անցյալն են ու ներկան: Վերլուծությունը կաթնամթերքի շուկայի կառուցվածքում ազգային ինքնաբավության (հետևապես՝ անվտանգության) հաստատուն աճի վկայության օգտին է: Ներմուծումների հաշվին շուկայի տարողության կրկնակի փոքրացումը կաթնամթերքի շուկայի ինքնահաստատման և արտաքին կախվածության նվազեցման վկայությունն է, որը տեղական շուկայի ձևավորման գործում կարևոր ձեռքբերումներից է: Կաթի արտադրության ավելացումն ուղեկցվում է պարենային կաթի ապրանքային պաշարների ծավալների և ապրանքայնության մակարդակի աճով:

¹FAO Statistical Yearbook. Rome, Roma 2006, p. 225-228, 2013, pp. 22-25, 176-179

ՀՀ կաթնամթերքի շուկայի իրավիճակի, զարգացման և կառուցվածքային տեղաշարժերի
միտումների մի քանի ցուցանիշներ՝ ըստ 1988-2014 թթ.

Տարիներ	Պահանջարկը				Կաթի արտադրությունը, հազ. տ	Ներկրումները, հազ. տոննա Ծովայի տարածությունը,	Որից	Փաստացի սպառումը				Սպառողների ծախսերը					
	մեկ շնչի հաշվով, կգ		համախառն, հազ.տոննա					Արտադրությունը, %		ներկրումները, %							
	կենսապահովման 2838 կվալ նորմայով	2412 կվալ նորմայով	կենսապահովման նորմայով	2412 կվալ/օր ՀՀ նորմայով	որից ապրենային	ընդանու	հազ. տոննա	արտադրությունը, %	ներկրումները, %	համախառն, հազ.տոննա	արտադրության նկատմանը						
1988	360	207	1244	715	566	480	1123	1583	28,9	71,1	457	1583	279	127	221	104	173
2000			1156	665	452	400	114	514	77,8	222	135	514	114	44	77	221	368
2005			666	594	594	525	115	640	82,0	18,0	199	640	108	55	108	278	463
2010			675	601	601	531	92	623	85,0	15,0	192	623	104	53	103	328	546
2011			1087	625	601	531	134	665	79,8	20,2	209	665	110	61	106	342	570
2013			1086	624	657	590	142	732	80,6	19,4	242	732	111	67	117	394	656
2014			1084	623	700	628	134	762	82,4	17,6	253	762	109	70	122	411	685

Աղյուրը՝ Հարուցած հայաստանի վիճակագրական տարեգրի համապատասխան տարիների նյութերը (բնակչություն, կենսամակարդակ, գներ և սակագներ բաժիններ): Պարենային ապահովության և աղքատության, ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, համապատասխան տարիների նյութերը

Մեկ շնչի հաշվով կաթնամթերքի սպառման կրկնակի նվազումը հետևանք է մի կողմից՝ սննդի էներգիայի կառուցվածքային տեղաշարժերի, մյուս կողմից՝ կաթնամթերքի գների 3,3 անգամ աճի: Սպառման կենսաբանական (2838 կկալ), ՀՀ-ում ընդունված 2412 (2232) կկալ մակարդակներով ամրագրված սպառման 360 և 207 կգ նորմաներից փաստացի սպառման մակարդակների շեղումները համահունչ են բնակչության կենսամակարդակի անկմանն ու գնածին, ինչը վերստին հաստատել է դրանց պատճառահետևանքային կապերի բացահայտման անհրաժեշտությունը:

Ատենախոսության առաջին գլխում մեծ տեղ է հատկացված կաթնաապրանքային ենթահամալիրի գիտական հետազոտությանը: Այստեղ առավել կարևորվել են բիզնեսի զարգացման արդյունավետության վրա առավել ներգործող՝

- ✓ սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումները,
- ✓ կենսատեխնոլոգիական նվաճումները,
- ✓ շուկայական տնտեսության վերաբերյալ հետազոտությունները:

Սոցիալ-տնտեսական բնույթի բարեփոխումների անհրաժեշտությունն անցման շրջանի տնտեսական փոխհարաբերությունների ուժեղ և թույլ կողմերի բացահայտումն է: Հետազոտությունները հնարավորություն են ընձեռել հասկանալու, որ պատմական անցման շրջանը երկար է տևել: Վարչահրամայական տնտեսության՝ դրականորեն ներգործման տնտեսական լծակները (պլանավորում, նյութատեխնիկական ապահովում, գոտիական գնագոյացում, արտադրության վարման գիտական համակարգ, երաշխավորված շուկա, անխափան ֆինանսավորում, ագրոսպասարկում, համատարած հաշվառում և վերահսկողություն) փոխարինվել են ռեսուրսների տիրապետման, օգտագործման և տնօրինման մեխանիզմներով, որոնք տնտեսվարող սուբյեկտների տարանջատվածության և հիասթափության պատճառ են հանդիսացել: Բարեփոխումների ուժեղ կողմը տնտեսական պատասխանատվությունն է՝ ի դեմս արոտների օգտագործման:

Արժեքավոր առաջարկություններով հիմնախնդրին անդրադարձել են հայ անվանի ագրարային ոլորտի գիտնականներ, որոնց առաջարկությունները հիմնականում վերաբերում են տնտեսավարողների հարմարեցմանը, ուսուցմանը, պետական կարգավորման լծակների պահպանմանն ու արդիականացմանը, առաջադեմ տնտեսավարման ձևի և բովանդակության համապատասխանեցմանը, ԱՊՀ-ի ենթակառուցվածքի նորովի վերաստեղծմանը, արտադրողական ուժերի տեղաբաշխմանն ու մասնագիտացմանը:

Անցման ժամանակաշրջանում ինչպես ՀՀ ամբողջ տնտեսությունը, այնպես էլ՝ կաթնատեսության ենթահամալիրը կրեց նյութական և մարդկային կապիտալի մեջ

կորուստներ: Վերացան կենտրոնացված ու համակենտրոնացված խոշոր արտադրության նյութատեխնիկական բազան, սպասարկող ենթակառուցվածքները, հուսալի շուկան և տնտեսական գործընթացների արդյունավետ վարման համակարգը:

Սույն գլխում ներկայացված են կաթնամթերքի շուկային, ապրանքագիտությանն ու ագրարային տնտեսությանը նվիրված հետազոտությունները: Ապրանքագիտության, շուկայաբանության, էլեկտրոնային կոմերցիայի, լոգիստիկայի, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների մշակման վերաբերյալ եղած մտավոր ներուժը կարծ ժամանակահատվածում լուրջ ներդրում ունեցավ ագրարային շուկայի վերաբերյալ ուսումնասիրությունների ասպարեզում: Դրանք նվիրված են պարենային շուկայի իրավիճակային գնահատումներին, գնագոյացմանն ու ֆինանսական կարգավորումներին, պարենի ներքին և արտաքին առևտություններին, պարենային հաշվեկշռին, շուկայի հատվածավորմանը, պարենային և սննդի անվտանգությանը և այլն:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «Կաթնամթերային ենթահամալիրի ներկա վիճակը, գարգացման միտումներն ու հեռանկարային ռազմավարությունը ՀՀ-ում և Լոռու մարզում» գլխում ներկայացվել են կաթնամթերային ենթահամալիրի տնտեսական նշանակությունը, գարգացման վիճակը, միտումների ուժեղ և բույլ կողմերը, տարածքային ընդհանրություններն ու առանձնահատկությունները, ձևավորված վտանգներն ու դրանց կարգավորման մեխանիզմները:

Կաթնամթերային ենթահամալիրը ներկայացված է երկրի մակրոտնտեսական համակարգի, բնակչության եկամուտների և ծախսերի, սննդի էներգետիկ կառուցվածքի, արոտների բուսական զանգվածը պարենի վերածելու և այլ հնարավորություններով:

Գյուղացիական տնտեսությունների կաթնատնտեսային արտադրական կարողությունների (ներառյալ կենդանիների) արժեքը 2013-2014 թթ. կազմում էր շուրջ 350 մլրդ. դրամ: Անգամ խիստ ցածր գնի պարագայում գյուղացիական տնտեսությունների դրամական հոսքերը տարեկան կազմում են 50-60 մլրդ. դրամ: Այն մեծ տեղ է զբաղեցնում սննդի վերամշակող արդյունաբերության և գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի արժեքի մեջ՝ գյուղական բնակչությանը բարձրարժեք, անարատ ու անվտանգ կաթնամթերքով, վառելիքով ապահովելու և աշխատուժի զբաղվածության առումով (աղյուսակ 2):

Ներկայացված աղյուսակ 2-ի տվյալները մասնակիորեն պատկերացում են տալիս ենթահամալիրի ՀՀ տնտեսության դերակատարման վերաբերյալ: Պարզվում է, որ կաթնամթերքին բաժին է ընկնում գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի 13,0 %-ը:

Կարի և կաթնամթերքի հիմնական ցուցանիշները ՀՀ-ում՝ ըստ 1996, 2005 և 2013 թթ.

	Ցուցանիշներ	Զափի միավոր	1996	2005	2013
1	Մեկ շնչի հաշվով տարեկան սպառողական ծախսերը,	հազ. դրամ	212	253	441
	• պարենի վրա	հազ. դրամ	113	156	230
	• կաթնամթերքի վրա	հազ. դրամ	20,3	28,2	30,0
	Կաթնամթերքի տես.կշիռը	Սպառողական ծախսերում	%	9,6	11,1
2	Պարենի ծախսերում	%	18,0	18,1	13,0
	Սպառված սմնդի տարեկան էներգետիկան մեկ շնչի հաշվով	հազ. կկալ	700	786	763
	• որից կաթնամթերք	հազ. կկալ	134	89	94
3	• տեսակարար կշիռը	%	19,2	11,3	11,9
	Կարի տեսակարար կշիռը	%	10,0	12,2	13,0
	• Գյուղ. համախառն արտադրանքում	%	29,0	29,3	34,5
4	Աննդամթերքի արդյունաբերական արտադրությունը	մլրդ. դրամ	76	162	439
	որից կաթնամթերքի արտադրությունը	մլրդ. դրամ	23	50	186
	տեսակարար կշիռը	%	30,3	30,8	42,0
5	• Կաթնամթերքի մանրածախ առևտուրը	մլրդ. դրամ	5,6	18,7	48,0
	•Տես. կշիռը	%	2,0	2,5	3,3
	ապրանքաշրջանառության մեջ				
Ներկրում-ների	գումարը արտարժույթով	մլն \$	40,1	27,1	33,0
	ներկրվող պարենի մեջ	%	14,4	8,5	3,9

Աղյուրը՝ Պարենային ապահովություն և աղքատություն, 1997-2014թթ.: ՀՀ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը, համապատասխան տարիների նյութերը: Յայաստանի վիճակագրական տարեգիրը՝ 2001-2014թթ. նյութերը. - Երևան. - էջ 260, 278, 287

Սպառողական ծախսերի մեջ, զբաղեցնելով միայն 6,8 %-ը, ապահովում է սննդի և ներգետիկայի 11,9 %-ը: Կարտոֆիլի, բանջարեղենի, պտուղների, խաղողի հետ կաթը ՀՀ-ում ապահովում է բարձր ինքնաբավություն՝ տարեց տարի նվազեցնելով արտաքին կախվածության աստիճանը:

Աղյուսակ 3

Կարի արտադրության զարգացման մակարդակը և դիմամիկան ՀՀ-ում 2001-2014 թթ.

	Ցուցանիշները	Զամփի միավոր	2001- 2005	2006- 2010	2014	
1	Կովերի գլխաքանակը	հազ. գլուխ	283	290	310	
2	Կարի արտադրությունը	հազ. տոննա	530	628	700	
	• կովի	հազ. տոննա	504	574	636	
	• ոչխարի և այծի	հազ. տոննա	26	54	64	
3	Կովի կաթնատվությունը	կգ	1781	1980	2258	
	Կարի արտադրությունը	գ	426	505	558	
	• 100 հա կերհանդակի հաշվով	կգ	165	196	232	
4	Կարի պարենային պաշարները	հազ. տոննա	480	584	628	
	Գյուղացիական տնտեսությունների պարենի օգտագործման համար	հազ. տոննա	185	210	262	
5	Արտագյուղական ապրանքաշրջանառությունը (ներառյալ բարտերը)	հազ. տոննա	295	374	378	
	Տեսակարար կշիռը կարի պարենային պաշարների մեջ	%	61,4	64,0	60,1	
6	Կաթնամթերքի մեկ շնչի հաշվով	կգ	205	220	253	
	Փաստացի սպառումը	ընդամենը	հազ. տոննա	656	711	762
	• ներկրումներ (վերածած կարի)	հազ. տոննա	176	123	134	
7	Մեփական արտադրության պարենային կարի տեսակարար կշիռը սպառվածի մեջ	%	73,2	82,3	89,7	

Աղբյուր՝ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք:ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով: Պարենային ապահովություն և աղքատություն (համապատասխան տարիների նյութերը): Գյուղատնտեսական մթերքի իրացումը (օգտագործումը) գյուղացիական տնտեսությունների կողմից 2001-2015 թթ. նյութերը:

Ներկայացված աղյուսակ 3-ի տվյալները վկայում են, որ անցած 14 տարիների կաթի միջին տարեկան 12.1 հազ. տոննա (2,3 %) աճը 4-5 անգամ զիջում է ՀՀ գյուղատնտեսության 2015-2025 թվականների կայուն զարգացման ռազմավարությամբ նախատեսված 2020-2025 թվականների միջին տարեկան 40-45 հազ. տոննա նախատեսված աճին: Կովի կաթնատվության միջին տարեկան 34 կգ-ով (1,5 %) աճը տարեց տարի էլ ավելի է մեծացնում արևմտյան ստանդարտների հետ ունեցած տարբերությունը, և դժվարանում է 2020-2025թթ. կաթնատվության 2600-3080 կգ հեռանկարի իրականացումը:

Կերահանդակի և մեկ շնչի հաշվով կաթի արտադրության ծավալների աճը նույնապես հեռու է հնարավորություններից:

Հետազոտություններով հաստատված են, որ հեռանկարի ցուցանիշից ունեցած շեղումը հնարավոր է էապես նվազեցնել, որի հնարավորությունները առավել գործնականորեն դիտարկված են ՀՀ կաթնապրանքային կարևոր կենտրոն՝ Լոռու մարզի օրինակով:

Կաթնատվության առաջատար՝ Գեղարքունիքի (128 հազ. տոննա կամ 18,2 %) և Շիրակի (110 հազ. տոննա, 15,7 %) մարզերից հետո 86 հազ. տոննա կամ 12,3 % կաթի արտադրությամբ Լոռու մարզը զբաղեցնում է 3-րդ տեղը, որն էապես զիջում է նրա հնարավորություններին: Մարզի արտադրության ճյուղային կառուցվածքում արդյունաբերությունից հետո (34 %) գյուղատնտեսությունը 30 % տեսակարար կշռով զբաղեցնում է երկրորդ տեղը: Սակայն ԱՊՀ-ի ամբողջական կտրվածքով դիտարկելու պարագայում 82:60 մլրդ. դրամ հարաբերակցությամբ մարզն ունի ագրոարդյունաբերական մասնագիտացում: Գյուղատնտեսության և կաթնատնտեսության տնտեսական դերը հարաբերականորեն էլ ավելի է աճում, երբ համադրում ենք պղնձարդյունաբերության ճյուղի բնապահպանական վնասները, ռեսուրսների արտահանումը: Սննդամթերքների արտադրանքի մեծ մասը օգտագործվում է մարզի և հանրապետության բնակչության կողմից, մասամբ էլ արտահանվում է (բարձրորակ կաթնամթերք, ոչխարի միս, կարտոֆիլ և այլն):

Մարզի էկոնոմիկայում կաթնատնտեսությունն ունեցել է բարձր դիրք: 1880-ական թվականներից այն եղել է տոհմային նախրի ստեղծման, արտադրության վարման, կենդանիների խնամքի և պահպանի, կաթնատվության բարձր ցուցանիշների կենտրոնատեղին: 1960-ական թվականներից ի վեր Լոռու տարածաշրջանում կենտրոնացվել է կովերի գլխաքանակի և կաթի արտադրության 18-20 %-ը, 100 հա գյուղատնտեսական հողերի հաշվով արտադրված 300-380 ց կաթի և մեկ կովի 1750 կգ

կարնատվությամբ՝ տարածաշրջանը 1,5-2 անգամ գերազանցել է միջին հանրապետական և մնացած շրջանների ցուցանիշներին²:

Բնատնտեսական բազմաթիվ գործոններով պայմանավորված՝ ինչպես ամբողջ հանրապետությունում, այնպես էլ Լոռու մարզում կարնատնտեսությունն ունեցել է երկարատև տատանումների շրջան. 1960-1970-ական թվականներին այն կազմել է 1230 կգ, 1986-1988 թթ.՝ շուրջ 1833 կգ:

Ներկա պայմաններում կարնատվությունն առավելապես զարգանում է գյուղացիական տնտեսությունների ուժերի շնորհիվ:

Լոռու մարզում, կաթի արտադրության ավելացմանը զուգընթաց, համախառն արտադրանքի արժեքում նվազում է կաթի տեսակարար կշիռը: Այնքանով, որ համախառն արտադրանքը հաշվարկված է համադրելի գներով, և այդ երևույթը բացատրվում է արտադրանքների ֆիզիկական ծավալների աճի տարբերություններով, գյուղացիական տնտեսություններից գնվող կաթի և մանրածախ առևտուրի գների ոչ համարժեք հարաբերակցության տեղաշարժով: Մսամթերքի և պանրի գների 106 և 83 % աճի դիմաց կաթի մանրածախ գնի մեջ գյուղացիական տնտեսության վաճառքի գինը կազմում է ընդամենը 36,8 %՝ նվազման միտումներով հանդերձ:

Աղյուսակ 4

Կարնատնտեսության զարգացման մի քանի ցուցանիշներ

Լոռու մարզում (1960-2014 թթ.)

	Ցուցանիշներ	Չափի միավոր	1960	1985	1995	2005	2014
1	Ընդամենը խել	հազ.	93	95	61	71	82
	որից կով	գլուխ	38	48	35	37	39
2	Կաթի արտադրությունը	հազ. տ	60	102	52	70	86
	որից կովի	%	98	97	97	97	98
3	Մեկ կովի կարնատվությունը	կգ	1550	2055	1447	1837	2205
4	Կաթի արտադրությունը	100 հա կերահանդակի հաշվով	գ	276	434	217	293
		1 շնչի հաշվով	կգ	353	293	138	247
5	Մարզի բնակչությունը	հազ. մարդ	170	348	376	283	231
6	Բնական և ցանովի կերահանդակները	հազ.հա	232	235	215	220	197
7	Տնիմային կենդանիների տեսակարար կշիռը	%	73	98	78	51	38
8	Կովերի տեսակարար կշիռը նախրում	%	41	50	57	52	49

Աղյուրը՝ Պարենային ապահովություն և աղբատություն, Եր. 2015.-էջ 54, 55, 63: Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր. 2014, էջ 11: Сельское хозяйство АрмССР. – Ер.: Айпетрат. 1961

² Сельское хозяйство АрмССР. Ст. сборник. – Ереван: Айпетрат, 1961. – С. 355, 423, 433-439.

Այսուսակի 4-ի տվյալներն ամբողջական պատկերացում են տալիս ճյուղի երկարատև լճացման վերաբերյալ: Անցած կեսդարյա ժամանակահատվածում գլխաքանակը գրեթե մնացել է անփոփոխ, կոչի կաթնատվության միջին տարեկան աճը կազմել է 12.1 կգ կամ 0.8 %: Միավոր հողատարածության հաշվով այն 2014թ. 21,9 %-ով զիջում էր 1985 թ. մակարդակին՝ մեկ շնչի հաշվով մնալով 1960-ական թվականի մակարդակի վրա: Տարեց տարի նվազում է նախրի ինտենսիվ վերարտադրության կենսաբանական էներգիան:

Կաթնամթերքի սպառման ինքնարավության մակարդակի բարձրացումն արդյունք է մարզի բնակչության 145 հազարով կամ 28,5 %-ով կրճատման:

2001-2014 թթ. կաթի արտադրության հանրապետության 235 և Լոռու մարզի 25 հազ. տոննայով կամ բնակչության մեկ շնչի հաշվով 78 և 129 կգ-ով (41 և 44 %) աճի պարագայում ապրանքայնության մակարդակը 33-ում աճեց 25,0 և Լոռու մարզում՝ 23,0 %-ով, իսկ ապրանքային ծավալները՝ համապատասխանաբար 235 և 30 հազ. տոննայով կամ 50.5 և 53.5 %-ով:

Կաթի ապրանքայնության մակարդակով առաջատարներն են Կոտայքի (63 %), Արարատի և Արմավիրի (68-71), Սյունիքի (63 %) մարզերը: Դա պայմանավորված է իրացման դժվարություններով, տարածքային գներով, բնակչության ուրբանիզացիոն մակարդակով և այլն: Յետազոտություններով բացահայտված է հակադարձ օրինաչափություն մեկ շնչի հաշվով կաթի արտադրության և ապրանքայնության միջև:

Կաթնամթերքի հաշվեկշիռը անբավարար է ինչպես 33-ում, այնպես էլ Լոռու մարզում, որտեղ, ըստ 2412 կկալ/օր սպառման նորմայի, կաթնամթերքի էներգետիկ պահանջարկը կազմում է 28,6, այդ թվում՝ գյուղական բնակչությունը 11,8 մլրդ. կկալ-ի, որը հավասարագոր է (1 կգ=600 կկալի) 48 և 19 հազ. տոննա կաթնամթերքի: 2005-2014 թթ. այդ պահանջարկը 58-ից նվազել էր 48 հազարի, այդ թվում՝ գյուղական բնակչությունը՝ 24-ից 19 հազ. տոննայի: Դրա դիմաց կաթի տարեկան առաջարկը 60-ից դարձել էր 72 հազ. տոննա (այսուսակ 5):

Սակայն այսօր գյուղացիական տնտեսություններում կաթի արտադրությունը դիտարկվում է ոչ այնքան սեփական կարիքները ապահովելու, որքան դրամական միջոցներ ունենալու պահանջով: Դրա ապացույցը մեկ շնչի հաշվով առավել ցածր ապահովվածությամբ մարզերի բարձր ապրանքայնություն ունենալու փաստն է:

Աղյուսակ 5

Կաթնամթերքի շուկայի վիճակը և զարգացման միտումները Լոռու մարզում՝ ըստ 2005, 2009 և 2013-2014 թթ.

	Ցուցանիշներ	Զափի միավորը	2005	2009	2013- 2014
1	Մարզի բնակչությունը	ընդամենը որից գյուղական	հազ. մարդ	283	281
				116	116
2	Կաթնամթերքի պահանջարկի էներգետիկան ըստ 2412 կկալ/օրական նորմայի	մեկ շնչի հաշվով ընդամենը	հազ. կկալ	124	
	• Այդ թվում գյուղական բնակչության պահանջարկը			35,1	34,8
3	Մեկ շնչի տարեկան պահանջարկը • Կաթ՝ 73 լիտր \times 600=43800 • Կաթնաշոռ՝ 3,7 կգ \times 740=2738 • Կենդանական յուղ՝ 7,3 կգ \times 7170=52341 • Պանիր 9,1 կգ \times 2680=24388	Տարեկան ամբողջական պահանջարկը 339x365	կաթ	հազ. տոննա	20,5
			կաթնաշոռ	հազ. տոննա	1,1
			կենդանական յուղ	հազ. տոննա	2,1
			պանիր	հազ. տոննա	2,6
	Գյուղական բնակչության կաթնամթերքի պահանջարկի ֆիզիկական ծավալները		կաթի	հազ. տոննա	8,5
4	Կաթնամթերքի էներգետիկան վերահաշվարկված կաթի (1կգ=600 կկալ)	ընդամենը որից գյուղաբնակների	կաթի	հազ. տոննա	8,5
			կաթնաշոռի	հազ. տոննա	0,4
5	Կաթի առաջարկը	կաթի արտադրությունը, ընդամենը որից ոչ պարենային նշանակության • ընդամենը պարենային կաթ առաջարկը պահանջարկի նկատմամբ	կենդանական յուղի	հազ. տոննա	0,85
			պանիրի	հազ. տոննա	1,1
			կաթի արտադրությունը, ընդամենը	հազ. տոննա	58,5
			որից գյուղաբնակների	հազ. տոննա	24,0
					48
					19
					83
					8
					8
					75
				%	102
					120
					150

Աղյուսը՝ Պարենային ապահովություն և աղբասություն. - Եր. 2015, (պարենի առկայություն, մատչելիություն և օգտագործում բաժինների համապատասխան տարիների նյութերը): Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, Եր 2014, Էջ 11: ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2013 թ.-ին. -Եր. 2014. «Սննդամթերքի կազմը, կառուցվածքը, էներգետիկան» բաժինը. - Էջ 202

Կաթնամթերային Ենթահամալիրի գարզացման հեռանկարի ուրվագիծը

Լոռու մարզում՝ ըստ 2014, 2020 և 2025 թթ.

	Ցուցանիշներ	Զափման միավոր	Փաս- տացի	Հեռանկարը	
			2014	2020	2025
1 Կերի ռեսուրսները	Արոտային (գողտեխնիկական հաշվարկներով)	հազ. տոննա կերամիավոր	115,0	128,0	165,0
	Բնական խոտհարքներ		33,0	37,7	39,1
	Զօգտագործված վարելահողից		11,6	10,0	9,3
	Դաշտային կերարտադրությունը		20,0	45,2	52,1
	Ջատկային և այլ կերեր		8,9	10,1	11,7
	Ընդամենը		188	231	277
2 Դրանց	Մսի արտադրության համար	հազ. տոննա կրմ.	74	81	104
	Կաթի արտադրության համար	հազ. տոննա կրմ.	114	150	173
3	Կերի պահանջը 1 տոննա կաթի համար	տոննա կրմ.	1,33	1,28	1,17
4 Կաթի համախառն արտադրանքը	Ընդամենը		86	117	148
	որից	կովի	84	113	141
		ոչխարի և այծի	2	4	7
5 Կաթնատվությունը	մեկ կովի	կգ	2205	2450	2900
	մայր ոչխարների և այծերի		52	76	84
6 Համարկական նյութ	կովերի	հազ. գլուխ	39	46	49
	մայր ոչխարների և այծերի		38	52	83
7	Կաթի արտադրությունը 100 հա կերահանդակի հաշվով	g	436	593	751
8 Կաթի	Ներտնտեսային սպառումը	հազ. տոննա	41	45	54
	Արտագյուղական վաճառքի ռեսուրսը		45	72	94
	Ապրանքայնությունը		%	48	61

Աղյուրը՝ Գյուղատնտեսական մշակաբույսերի ցանքային տարածությունները և համախառն թերքը 2014 թվականին: - Երևան, 2015թ., էջ 15, 28, 31, 32: Պարենային ապահովություն և աղբատություն: -Եր. 2015. - էջ 55,63

Կերապահովվածությունը կբերի կաթնատվության բարձրացմանը, իսկ վերջինս՝ կերիատուցման աճին: Կաթի արտադրությունը կավելանա միավոր հողատարածության, մեկ շնչի, 1 գ կերամիավորի հաշվով, կաճեն կաթնատու կենդանիների գլխաքանակը,

ներտնտեսային սպառման և արտագյուղական ապրանքաշրջանառության ծավալներն ու ապրանքայնության մակարդակը: Դա ընթանալու է կերահամադակների օգտագործման և ճանապարհների անցանելիության բարելավման ծրագրերի ընդլայնման, արոտօգտագործողների կոռապերատիվների ձևավորման խթանման միջոցով³:

Լոռու մարզում առկա են չօգտագործված ռեսուրսներ, իսկ դրանց արդյունավետ օգտագործումը կրերի ցանկալի բնագծի նվազմանը: Այսօր դա հաստատում են հարևանությամբ տնտեսավարող սուբյեկտների բնական կերիանդակների օգտագործման արդյունքների 2-3 անգամ տարբերությունները:

Ատենախոսության երրորդ՝ «Կաթնամթերային ենթահամալիրի տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները ՀՀ-ում և Լոռու մարզում» գլխում ներկայացված են կաթնամթերային ենթահամալիրի տնտեսական արդյունավետության ներկա վիճակը, ցուցանիշների համակարգին ներկայացվող պահանջները, հաշվարկման մեթոդաբանական մոտեցումները, մակարդակը և դիմանիկան ՀՀ-ում և Լոռու մարզում:

Այն քննարկված է Լոռու մարզի և ՀՀ-ի կաթնատնտեսության կտրվածքով: Տնտեսական արդյունավետությունը քննարկված է նրա անհատական և հանրային, ներքին և արտաքին կապերի, ներկայի և ապագայի, սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների համատեքստում:

Կաթնամթերային ենթահամալիրի ամբողջական ցուցանիշների համատեքստում քննարկվել են տնտեսության ներկա վիճակն արտացոլող առավել ծանրակշիռ ցուցանիշներ, որոնցից կարևորվել են.

- արտադրական և բնառեսուրսային ներուժի օգտագործման արդյունավետությունը բնութագրող ցուցանիշները (չափակցելի կերիանդակներ, կաղաստրային հեկտար),

- մեկ ց կաթի ռեսուրսատարությունը, աշխատատարությունը, էներգատարությունը,

- կաթի համախառն արդյունքի մեջ նոր արդյունքի և կենդանի ու առարկայացած աշխատանքների հարաբերակցությունը,

- կաթի ամբողջական ծախսերի մեջ հաստատուն, փոփոխուն, ծախսերի իմաստավորումը՝ գյուղացիական տնտեսության, վերամշակողի և սպառողի շահերի ներդաշնակեցման առումով,

- կաթնամթերքների արդյունավետությունը՝ ապրանքարտադրողի, վերավաճառողի, վերամշակողի և սպառողի շահերից դիտարկվելը և այլն:

Գյուղացիական տնտեսություններում ներկայացված ցուցանիշները ներկայումս բավարար չափով չեն հաշվարկվում, քանի որ բացակայում է ռեսուրսների ծախսնան և

³ ՀՀ կառավարության 2014թ. 27.03 Ն 442-Ն որոշումը «ՀՀ 2015-2025թթ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարություն». – 216 էջ

աշխատանքի զբաղվածության այլընտրանքը: Ինքնարժեքն իրականում առավել ցածր է, որովհետև աշխատավարձի ծախսը դիտարկվում է որպես անվարձահատույց զբաղմունք: Կերերի ծախսը մսուրային շրջանի ծախսերն են: Արոտային շրջանում ստացվող կաթի ինքնարժեքը ցածր է, որով էլ բացատրվում է գյուղացիական տնտեսության ցածր գնին հարմարվելը: Իրականում 1 կովի վրա ծախսերը (շուրջ 25 հազ. դրամի կեր, 5 հազ. արոտարածեցման, արհեստական սերմնավորման, դեղորայքի) կազմում է շուրջ 50-60 հազ. դրամ, ինչու կաթի համար արտաքին ծախսերը կկազմեն 2500-3000 դրամ:

Լոռու մարզի Կուրթանի գյուղացիական 100 տնտեսությունների հարցման արդյունքում պարզվում է, որ կաթի արտադրության ծախսերի մեջ 58-60 %-ը բաժին է ընկնում նյութական ծախսումներին:

Աղյուսակ 7

Կաթնարտադրության տնտեսական արդյունավետությունը Լոռու մարզի

Կուրթան համայնքի 100 գյուղացիական տնտեսություններում (2014 թ.)

	Ցուցանիշներ	Զափի միավոր	Ցուցա- նիշը
1	Կովերի գլխաքանակը	գլուխ	272
2	Կաթի արտադրությունը	g	5214
3	Մեկ կովի կաթնատվությունը	կգ	1917
4	Կատարված ծախսումները (առանց աշխատանքի վարձատրության)	գումարը	մլն դրամ
		տեսակարար կշիռը	%
	Կերերի (ներառյալ արոտային)	գումարը	մլն դրամ
		տեսակարար կշիռը	%
5	Դեղորայքի	գումարը	մլն դրամ
		տեսակարար կշիռը	%
	Վառելիք, էլեկտրաէներգիա	գումարը	մլն դրամ
		տեսակարար կշիռը	%
6	Այլ ծախսեր (հարկեր, անկումներ, իրացման)	գումարը	մլն դրամ
		տեսակարար կշիռը	%
	Աշխատամանակը	մ/օր	6800
	մեկ մ/օրվա վարձատրությունը	դրամ	3730
7	Ընդամենը ծախսումներ՝ ներառյալ իրացումը	մլն դրամ	62,2
	Տեսակարար կշիռը	%	100
	1 կաթի ինքնարժեքը (միջին ծախսերը)	դրամ	11929

Աղյուրը՝ ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով. - Եր., 2014, էջ 43, 96: Հարցման տեղեկատվության նյութերը, Կուրթան, 2014: * Լոռու մարզում 2014 թ. ոչ պետական սեկտորի օրական աշխատավարձը եղել է 3730 դրամ

Գյուղացիական տնտեսություններում կաթի արտադրության 60-65 %-ը բաժին է ընկնում արոտային կերերին, որոնք հաշվարկների ժամանակ անտեսվում են: Մինչդեռ զոտեխնիկական հաշվարկներով 1 կովի հաշվով այն մարզում կազմում է 8-9 ց կերամիավորին համարժեք 15-20 հազար դրամ, որը դիտվում է որպես ներքին ծախսեր և ծախսերի մեջ չի ներառվում: Մինչդեռ արոտների սեփականաշնորհումից հետո այն կդիտարկվի որպես արտաքին ծախս:

Աղյուսակ 8

Կաթի արտադրության տնտեսական արդյունավետության 2013-2014 թվականների
միջին ցուցանիշները Լոռու մարզում

	Ցուցանիշները	Չափի միավորը	Քանակը, արժեքը
1	Կաթի արտադրությունը	հազ. տոննա	81,3
2	Գյուղացիական տնտեսությունից գնվող կաթի մեկ լիտրի զինը	դրամ	145
3	Կաթի համախառն արտադրանքը	մլն դրամ	11788
4	Կաթի արտադրության ծախսերը	մլն դրամ	9698
	որից նյութական	մլն դրամ	5741
5	Նոր արդյունքը (համախառն եկամուտը)	մլն դրամ	6047
6	Զուտ եկամուտը	մլն դրամ	2090
7	Եկամտաբերության մակարդակը	%	21,5
8	Աշխատանքային ծախսումները	հազ. մ/օր	980
9	Մեկ մարդ/օրվա հաշվով	համախառն արտադրանք համախառն եկամուտ զուտ եկամուտ աշխատանքի վարձատրություն	հազ. դրամ 12,0 6,2 2,1 4,0
10	Մեկ հեկ. կերիանդակի հաշվով	համախառն արտադրանք համախառն եկամուտ զուտ եկամուտ	հազ. դրամ 49,6 25,4 8,8
11	Մեկ ցենտներ կերամիավորի հաշվով	համախառն արտադրանք համախառն եկամուտ զուտ եկամուտ	դրամ 11788 6047 2090
12	Մեկ կովի հաշվով	համախառն արտադրանք համախառն եկամուտ զուտ եկամուտ	հազ. դրամ 301 154 53

Աղյուրը՝ Պարենային ապահովություն և աղքատություն, - Եր. 2015 (պարենի առկայություն, մատչելիություն և օգտագործում բաժինների համապատասխան տարիների նյութերը): 33 կադաստրի 2014թ. նյութեր, www.cadastre.am

Կաթի ինքնարժեքում ներառված չեն շենքերի ամորտիզացիան, որոշ շրջաններում կենդանիներին պայտելու ծախսերը: Մեկ կովի գոնադրից ստացվում է շուրջ 20 հազ. դրամ արժեքով 1,5 տոննա գոնադր, սակայն գյուղացիական տնտեսություններից շատերը դա չեն օգտագործում: «Աշխատանքի վարձատրություն» ներառված է մեկ գլուխ

կովի մսուրային շրջանում (շուրջ 6 ամիս) խնամքի, պահպանության, կերակրման, կրելու, կաթը վերամշակելու (վաճառքի), արտարածեցման, գոմաղթի հեռացման, կերի հայթայթման համար ծախսված շուրջ 25 մարդ-օրվան համարժեք աշխատանքային ծախսումները: Մեկ մարդ-օրվա անվանական աշխատավարձը Լոռու մարզում 2014 թ. կազմում էր 3730 դրամ կամ մեկ կովի հաշվով՝ 93,2 հազ. դրամ, որը շուրջ մեկ ամսվա աշխատավարձ է:

Ինքնարժեքի հաշվարկային մակարդակը մոտ է իրականությանը, սակայն ամբողջովին պատկերացում չի տալիս կաթի արտադրության տնտեսական արդյունավետության վերաբերյալ, ուստի Կուրթանի տնտեսության օրինակով հաշվարկվել է նաև Լոռու մարզի կաթի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը (առյուսակ 8), որից հետևում է:

1. Արտադրական ծախսերը հատուցվում են օպտիմալ (35-40 %) շահութաբերությունից կրկնակի ցածր մակարդակով:

2. Համախառն արտադրանքի մեջ համախառն եկամուտը գբաղեցնում է 51 %, զուտ եկամուտը՝ 17,7 %:

3. Նոր արդյունքի (համախառն եկամտի) ելքը կազմում է՝

- մեկ մարդ-օրվա հաշվով՝ 2133 դրամ, որը 2013 թ. 43 %-ով զիջում էր մարզի անվանական աշխատավարձի մակարդակին (3730 դրամ),

- նյութական ծախսերի 100 դրամի հաշվով՝ 105 դրամ, որը ցածր ցուցանիշ է: Դա խոսում է արտադրանքի բարձր նյութատարության մասին, անգամ արոտների կերի արժեքի անտեսման պարագայում,

- գյուղացիական մեկ տնտեսության հաշվով՝ 188, գյուղական բնակչության մեկ շնչի հաշվով՝ 52 հազար դրամ,

- մեկ հեկտար կերահանդակից՝ 25 հազար դրամ,

- մեկ ց կերամիավորի (2 ց կամ 3500 դրամ խոտի) հաշվով՝ 6047 դրամ:

4. Արտադրության արդյունավետության ցուցանիշների համակարգում կարևորվում է նաև աշխատանքի արտադրողականությունը, թեև այն գյուղացիական տնտեսությանն անհրաժեշտ կլիներ աշխատածախսի այլընտրանքի արդյունավետությունը գնահատելու համար:

Ծախսված մեկ մարդ-օրվա հաշվով 12 հազար դրամական միջոցների, 6,2 հազար դրամ համախառն և 2,1 հազ. դրամ զուտ եկամտի ցուցանիշները այնքան էլ բավարար չեն:

5. Աշխատանքում հաշվարկներ չկան հիմնական կապիտալի արդյունավետության վերաբերյալ, սակայն մեկ կովի հաշվով (ներառյալ կովի արժեքը) այն կազմում է շուրջ

0,4 մլն դրամ: Յետևապես՝ Լոռու մարզի 75 հազ. գլուխ պայմանական խոշոր եղջերավոր անասունների հաշվով այն կկազմի 30 մլրդ. դրամ: Նկատի ունենալով ապագայի տիպային գոմերի շինարարության անհրաժեշտությունը, կաթնատու կենդանիների թանկացման միտումները, անասնապահության հիմնական կապիտալի մեջ կենդանիների արժեքի 45-50 % տեսակարար կշիռը՝ մեկ պայմանական խոշորի հաշվով հիմնական կապիտալի արժեքը կկազմի շուրջ 1,3 մլն, ընդամենը՝ 97 մլրդ. դրամ: Կարծնատվության 2400 կգ-ի պարագայում և սեփական աշխատանքի դիմաց վարձատրության անտեսումը (միևնույն է գյուղացիական տնտեսությանը ամբողջովին տնօրինում է նոր արդյունքը) 1 ց կաթի ինքնարժեքը միայն արտաքին ծախսերի առումով կկազմի $[36,8:(272 \times 24)] = 5637$ դրամ, շահույթը՝ 8863 դրամ: Տվյալ պարագայում 1 կրվի հաշվով շահույթը կկազմի 212 հազար դրամ, ամբողջ մարզում՝ 8,3 մլրդ. դրամ: Յետևաբար, կապիտալի փոխհատուցման ժամկետը (Օ) կորոշվի կապիտալ ներդրումների ($K=97$ մլրդ. դրամ) և շահույթի զանգվածի $\Sigma n=8,3$) հարաբերությամբ.

$$O = \frac{K}{n} = \frac{97}{8,3} = 11,7 \text{ տարի} \quad (1)$$

Այն ամբողջովին համապատասխանում է ընդունված 0,07 (14 տարի) նորմատիվին, ժամկետին:

Ատենախոսության երրորդ գլխուն հետազոտությունը ուղղված է գործնական առումով առավել կարևոր գործոններին, որոնց գործադրումն էականորեն կավելացնի կաթի արտադրությունը, կրարձրացնի արտադրության տնտեսական արդյունավետությունը, այդ գործոններից ատենախոսության մեջ խմբավորման օրինաչափություններով դիտարկված են.

1. Կերիանդակների ծանրաբեռնվածությունը, որը 100 հա կերիանդակների հաշվով մարզում կազմում է 34 գլուխ պայմանական խոշոր՝ տատանվելով 22-79 գլուխ շրջաններում: Այս խմբերում միջին ծանրաբեռնվածությունը կազմում է 27 գլուխ, որն էլ հեռու է օպտիմալ ճակարդակից, այնուհանդերձ, այն նվաճելու պարագայում կաթի արտադրությունը Լոռու մարզում կավելանա 41 հազ. տոննայով կամ 50 %-ով: Երկրի մասշտաբով այն շուրջ 200 հազ. տոննա կաթ է: Սակայն գլխաքանակի ավելացումը պահանջում է լուրջ ներդրում: Մեկ հա-ի հաշվով, կովի վերահաշվարկված, գլխաքանակը պետք է ավելացվի 111 հազար դրամին համարժեք 0,36 գլխով: Դա երկարաժամկետ ներդրում է, որը պետք է հատուցվի սեփական վերարտադրության հաշվով: Մինչդեռ գլխաքանակի ավելացումը տնտեսագիտության տեսանկյունով դիտարկվում է որպես էքստենսիվ ուղի:

2. Կաթնատվության զարգացման առավել ներգործուն միջոց է դիտարկվել արտադրության համակողմանի ինտենսիվացումը: Կուրթանի տնտեսության 100 գյուղացիական տնտեսությունների խմբավորումը հաստատում է, որ ինտենսիվացումը արդյունավետ է միայն նրա համակողմանիության պարագայում: Մեկ կովի հաշվով ծախսերի 72 հազ. դրամով կամ 84 % աճի պարագայում թեև կաթնատվությունը բարձրանում է 378 կգ-ով կամ 21 %-ով (շուրջ 55 հազար դրամով), սակայն աստիճանաբար բարձրանում է ինքնարժեքը, և նվազում է եկամտաբերության մակարդակը: Կարևոր հանգամանք է արտադրության եկամտաբերության մակարդակը. մեկ կովի հաշվով ստացված դրամական հասույթը առաջին խմբի 257-ից բարձրացել է 312 հազար դրամի, բացի այդ ինքնարժեքի ծախսերի շուրջ 40 %-ը ընտանիքի ուժերով կատարվող ծախսերի փոխհատուցում է, որը առաջին խմբի 1938-ից բարձրացել է 2933 դրամ, իետևապես՝ ծախսերի մի մասը ինքնահատուցվող եկամուտ է: Բարձր ծախսերը երկար լակտացիայով առողջ և բարձրակիր կովեր են: Վերջին խմբի ցուցանիշների տրամաբանությամբ մարզը և հանրապետությունը կարող են բարձր եկամտաբերությամբ 113 և 15 հազ. տոննա կաք արտադրել:

3. Արտադրության զարգացման և արդյունավետության բարձրացման լավագույն գործոն է դիտարկվել նաև կենտրոնացումը և համակենտրոնացումը: Խմբավորման տվյալներով մեկ տնտեսության հաշվով կովերի գլխաքանակի ավելացմանը զուգընթաց նվազում է արտադրանքի նյութատարությունն ու համախառն արտադրանքի արժեքում բարձրանում է նոր արտադրանքի մասնաբաժինը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Կաթնամթերային ենթահամալիրի զարգացման և տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում հաճախ ենք որոշակի եզրակացությունների, որոնցից հիմնականներն են.

1. Ունենալով կաթնամթերքի շուկայի համաշխարհային և տարածքային ընդհանությունների, առանձնահատկությունների, զարգացման վիճակի և միտումների համակողմանի հետազոտությունները՝ վստահ կարելի է ասել, որ կաթնարտադրությունը անցած 50 տարիներին ավելացել է 348 մլն տոննայով, 100 հա կերիանդակի հաշվով՝ 88 ցից դարձել 156 ց, սակայն բնակչության աճի բարձր տեմպերի պարագայում սպառման ինքնաբավությունը մեկ շնչի հաշվով նվազել է 26, իսկ ամբողջ բնակչության հաշվով՝ 185 մլն տոննայով:

2. Հիմնվելով կաթի արտադրության և վերամշակման 2001-2014 թթ. վիճակագրական տվյալների վերլուծության արդյունքների վրա՝ առաջադրվել են կաթնարտադրության զարգացման, արդյունավետության, կաթնամթերքների ապրանքային պարամետրերի՝ տեսականու, կառուցվածքի, անվտանգության բարձրացմանը նպաստող գործոններ: Մասնավորապես՝ Լոռու մարզում կատարված ուսումնասիրությունները հաշվի առնելով՝ հանգել ենք այն եզրակցության, որ անասնաբուժական գիտական համակարգի վարման և դրա կենսագործման մեխանիզմների զարգացման համար պետք է ապահովել արոտների ծանրաբեռնվածության օպտիմալ մակարդակ, բնական կերհանդակների մոնիթորինգի իրականացման հիման վրա ճշգրտել դրանց օգտագործման տարածքային չափանիշները, գրաղվել տավարի տոհմային բարձր հատկանիշների պահպանմանը:

3. Կաթի արտադրության, բնական կերհանդակների պահպանման, օգտագործման արդյունավետության բարձրացման իրատեսական գնահատման հիման վրա առաջարկվել է կերհանդակների բերրիության համարժեք հարաբերակցությամբ ֆիզիկական անհամարելի տարածքները վերահաշվարկել չափակցելի հողատարածքների, որը հնարավորություն կընձեռի համարել դրանց օգտագործման նպատակահարմարությունը և օրեսդրորեն կարգավորել առաջացած խնդիրները:

4. Կաթնամթերային ենթահամալիրի տարբեր օղակների շահերի ներդաշնակեցումը ենթադրում է ստեղծել գնագոյացման այնպիսի տնտեսական համակարգ, որով կձևավորվի շահույթի միջին նորմա՝ կաթ արտադրողների, մթերողների, վերամշակողների և վաճառողների միջև, այն հնարավորություն կտա շղթայի բոլոր օղակների ծախսած 100 դրամի հաշվով ստանալ հավասար դրամական եկամուտ, որը պետք է իրագործվի ՀՀ կառավարության կողմից գների վերահսկման միջոցով:

5. Կաթնամթերքի միջազգային շուկայում մասնաբաժնի ավելացման համար տնտեսական և մարքեթինգային ռեսուրսների վերլուծության հիման վրա առաջադրվել է պետության և գյուղացիական տնտեսությունների ռեսուրսների համախմբմամբ ալպիական տարածաշրջաններում շվեյցարական պանիրների արտադրության և արտահանման կազմակերպման ուղիները:

6. Հետազոտություններով հաստատված է, որ արտադրության տնտեսական արդյունավետության բարձրացման գլխավոր գործոնը մնում է արտադրության հետևողական և համակողմանի կենտրոնացումն ու համակենտրոնացումը: Զարգացման ներկա փուլում դրա իրականացման ուղիները և ինտենսիվ են: Կաթնապրանքային ենթահամալիրի զարգացման ցուցանիշների համադրումը վկայում է, որ գյուղացիական տնտեսությունները իրենց տեղը զիջում են խոշոր տնտեսություններին:

7. Կաթնամթերային Ենթահամալիրի օարգացման դիմամիկայի գիտական վերլուծությունից երևում է, որ ներկայումս հեռանկարի կանխատեսումները բավարար չեն սահմանված բնագիծը նվաճելու համար: Կաթի արտադրության 2020-2025 թթ. 939 և 1188 հազար տոննա ծավալների, կովի՝ 2600 և 3080 կգ կաթնատվության մակարդակն ապահովելու համար ներկայացվել են նախրի տոհմային կազմի և կառուցվածքի բարելավման, համատարած արհեստական սերմավորման ներդրման մեխանիզմներ:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն արտացոլվել են հեղինակի հետևյալ հրապարակումներում.

1. Դարությունյան Ս. Ռ. Կաթնամթերքի շուկայի օարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում // «Ազրոգիտություն», № 11-12. - Երևան, 2012. – էջ 659-665
2. Դարությունյան Ս.Ռ. Կաթնամթերային Ենթահամալիրի օարգացման մակարդակը, դիմամիկան և հեռանկարի ուրվագիծը Լոռու մարզում // «ՀՀ սոցիալ-տնտեսական կայուն օարգացման հիմնախնդիրները» գիտական հոդվածների ժողովածու: Երևանի «Անանիա Շիրակացի» միջազգային հարաբերությունների համալսարան: - Երևան, 2014. –էջ 102-108
3. Դարությունյան Ս.Ռ. Կաթնամթերային շուկայի օարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ Լոռու մարզում // «ՀՀ սոցիալ-տնտեսական կայուն օարգացման հիմնախնդիրները» գիտական հոդվածների ժողովածու: Երևանի «Անանիա Շիրակացի» միջազգային հարաբերությունների համալսարան. - Երևան, 2014. –էջ 95-102
4. Դարությունյան Ս.Ռ. Կաթի արտադրության և վերամշակման կենտրոնացման և համակենտրոնացման տնտեսական արդյունավետությունը Լոռու մարզում // «Известия Национального аграрного университета Армении» № 4, Ереван. 2014. – С. 99-102

АРУТИОНЯН САРГИС РУБЕНОВИЧ

ПУТИ РАЗВИТИЯ И ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ МОЛОЧНОПРОДУКТОВОГО ПОДКОМПЛЕКСА В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ЛОРИЙСКОГО МАРЗА)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02 – "Экономика и управление хозяйством, его сферами".

Публичная защита диссертации состоится 28-го декабря 2015 года в 14.00 часов на заседании Специализированного Совета 002 по экономике ВАК РА, действующего в Национальном аграрном университете Армении по адресу: 0009, Ереван, ул. В. Теряна, 74.

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена развитию и повышению экономической эффективности молочнопродуктового подкомплекса, выявлению препятствующих этому проблем и разработке предложений по их решению.

Несмотря на большие убытки, понесенные молочнопродуктовым подкомплексом в переходный период из-за отсутствия регулируемого рынка, научно обоснованной системы ведения производства, централизованного и концентрированного производства, материально-технической базы, тем не менее наблюдается динамика его развития – увеличилось производство молока, имеются определенные достижения в сферах переработки молока, технического оснащения производства упаковки, реализации и экспорта продукции.

Молочнопродуктовый рынок представлен как единая цепь взаимосвязанных технико-технологическими функциями и разнородными экономическими интересами товаропроизводителей, товародвижения, продвижения, поставщиков и законодательно регулирующих звеньев, отдельные из которых объединены общей идеей низкозатратной поставки высококачественных молочных продуктов следующему звену и конечному потребителю.

Система включает в свой состав сельское хозяйство, молокоперерабатывающую промышленность, электронную коммерцию и логистическое обслуживание, материально-техническое обеспечение, мерчендайзинг, внешнюю торговлю и др.

В работе представлено детальное обсуждение сформировавшихся в молочнопродуктовом подкомплексе первоочередных задач, из которых наиболее решающими являются:

- изучение общих и специфических особенностей мирового и регионального рынка молочнoprодуктового подкомплекса, а также позиция, сформированная в результате различных исследований подкомплекса;
- определение места молочнoprодуктового подкомплекса в экономике РА;
- изучение нынешнего состояния молочнoprодуктового подкомплекса, оценка места Лорийского марза в молочнoprодуктовом комплексе республики;
- на рассмотрение подходов к обеспечению согласованности всех звеньев цепи молочнoprодуктового подкомплекса;
- выявление основных путей развития молочнoprодуктового подкомплекса и повышение его экономической эффективности.

Основные результаты исследования имеют теоретическую, методологическую и прикладную направленность, научная новизна которых состоит в следующем:

- разработана новая методология пересчета физических гектаров пастбищ в соизмеримую площадь;
- с целью увеличения производства молока дана оценка возможностей использования потенциала природных ресурсов Лорийского марза и разработаны экономические механизмы по использованию пастбищ;
- разработаны механизмы и единая методология ценообразования во всех звеньях цепи молочнoprодуктового подкомплекса.

Проведенные в диссертации исследования позволяют заключить, что главным фактором повышения экономической производительности производства была и остается последовательная и всесторонняя централизация и концентрация производства. На данном этапе развития пути их осуществления как интенсивны, так и экстенсивны. Сопоставление показателей развития молочнoprодуктового подкомплекса свидетельствует о том, что крестьянские хозяйства уступают крупным предприятиям.

Научный анализ динамики развития молочнoprодуктового подкомплекса показывает, что на данный момент прогнозируемые перспективы недостаточны для взятия новых определенных рубежей. Для обеспечения в 2020-2025гг. объема производства молока на уровне 939 и 1188 тысяч тонн и удойность коровы на уровне 2600 и 3080 кг предложены механизмы внедрения систем улучшения племенного состава и структуры стада, сплошного искусственного осеменения и научно обоснованного ведения животноводства.

HARUTYUNYAN SARGIS

THE WAYS OF DEVELOPMENT AND RAISING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF MILK MARKET IN THE REPUBLIC OF ARMENIA (ON THE EXAMPLE OF LORI MARZ)

The dissertation is submitted for the pursuing a scientific degree of a Doctor of Economics in the specialty 08.00.02 - "Economics and Management of Economy and its Spheres"

The defense of the thesis will take place on 28 December 2015, at 14:00 o'clock at the 002 Specialized Council in Economics of the Supreme Certifying Committee of the Republic Armenia operating in National Agrarian University of Armenia, to the address: 74 Teryan Street, Yerevan, 0009

ABSTRACT

The thesis paper is devoted to the development of the dairy sub-complex and identification of the problems hindering the efficiency increase and recommendations of their solution.

In spite of the big losses of dairy sub-complex incurred in transition period, such as regulated market, scientific system of production management, centralized and concentrated production, material and technical base, but development dynamic can be observed: milk production increased, there are big achievements in the fields of milk processing, being technically equipped, packaging, consumption and export.

Dairy and goods market is presented as technical as an entire chain of producers, product mobility and advancement, suppliers, and legislative links intertwined with technical and technological functions and various market interests, the separate links of which are united in the next link of the chain of high-quality dairy products with minimal cost and the mission of final transfers. The system includes agriculture, food processing industry, electronic trade and logistical services, material and technical supply, merchandizing, external trade and so on.

The paper thoroughly discusses the top-priority problems arisen in the dairy system, among which the most important are:

- To study the world and local generalities and peculiarities of the market of dairy sub-complex, and viewpoints formed in the result of various studies of the sub-complex;
- To assess the place of dairy sub-complex in the RA economy;
- To study the current state of dairy sub-complex, to assess the place of Lori Marz in the dairy sub-complex of the Republic;
- To suggest approaches for harmonization of all link in the dairy sub-complex chain;
- To reveal the main ways of the development of dairy sub-complex and increasing its economic efficiency.

The main results of the study have theoretical, methodological and applied orientation, the scientific modernity of which is described as follows:

- The opportunities of using natural resources potential of Lori marz has been evaluated and substantiated economic mechanisms of pasture use,
- New methodology of turning the physically incomparable pasture areas into commensurate areas
- Pricing mechanisms and unified methodology in all links of the dairy sub-complex have been developed,

The studies conducted in the paper bring to the conclusion that the main factor increasing the economic efficiency of the production remains consistent and comprehensive centralization and concentration. At the current stage of development the ways of its implementation are both intensive and extensive. The combination of development indices of dairy sub-complex proves that farms give their place to large farms.

The scientific analysis of the development dynamics of the dairy sub-complex shows that presently the forecasts of the perspective are not enough to win the borderline. Investment mechanisms of the improvement of pedigree composition and constitution of the herd and of the scientific management systems of large-scale artificial insemination and animal husbandry in order to ensure milk productivity level of 2600 and 3080 kg, and milk production in volumes of 939 and 1188 thousand tons in 2020-2025.